

NEMANŽELSKÉ DIETĚA – RELIKT DOBY A PŘÍKLAD SOCIÁLNEJ A PRÁVNEJ HUMANIZÁCIE V SLOVENSKÝCH PRÁVNÝCH REÁLIÁCH MEDZIVOJNOVÉHO ČESKOSLOVENSKA

ADRIANA ŠVECOVÁ – MIRIAM LACLAVÍKOVÁ

ŠVECOVÁ, Adriana – LACLAVÍKOVÁ, Miriam. An illegitimate child – a relic of the times and an example of social and legal humanization in the Slovak legal realities of inter.war Czechoslovakia. *Historický časopis*, 2022, 70, 2, pp. 243-270, Bratislava.

On the threshold of a new historical period, after the establishment of the Czechoslovak Republic, Slovak society became even more interested in marginalized social groups. One of them was the legally and socially ostracized group of illegitimate (“illegal”) children. The value-laden and intriguing debate from the legal point of view on the status of the illegitimate child led to gradual changes in Czechoslovak legislation and jurisprudence. Fundamental legal amendments got adopted to change the centuries-long degraded legal and social status of illegitimate children. They regulated social care, health care, guardianship, family matters, and especially the social and legal protection of illegitimate children. The law gradually granted a certain degree of protection to both illegitimate children and their mothers, even though their social status changed very slowly in the Slovak rural environment. The author presents the developing historical legal and social discourse and social and legal practice related to illegitimate children, which gradually led to the elimination of their unequal status compared to legitimate children.

Key words: Child. Illegitimate child. Legitimate child. Illegitimate mother. Czechoslovak Republic. Alimony. Socio-legal protection. OPM associations.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2022.70.2.3>

Úvod

Znížený právny a sociálny status nemanželského dieťaťa bol aj na prahu modernej doby ešte stále akceptovaným faktom.¹ Keďže najväčší dosah mal nemanželský pôvod v súkromnoprávnej oblasti, ani deklarácia rovnosti obsiahnutá v Ústave ČSR z r. 1921 (§ 126) naň nemala výraznejší vplyv. Nemanželská

1 Štúdia je výsledkom riešenia grantovej úlohy VEGA, č. 1/0018/19 *Renesancia zabudnutých a znovu obnovených inštitútov dedičského práva na Slovensku*.

pôrodnosť pritom nepredstavovala zanedbateľný sociálny či demografický fenomén. Naopak, práve ona bola vyhodnocovaná ako sociálne rizikový jav.² Spoločnosť prelomu 19. a 20. storočia a následne prvej polovice 20. storočia je konfrontovaná so zásadnými zmenami aj v oblasti sociálnej starostlivosti o nemanželské deti a ich matky, pričom dôležitým medzníkom bolo etablovanie siete štátnych detských domovov (útulkov, azylov) a kreovanie štátnej sociálnej politiky špecificky zameranej na dieťa ako subjekt a nový objekt ochrany. Z hľadiska sociálneho sa poukazuje na rozvrat manželských zväzkov nadväzujúcich na postupne sa budujúcu emancipáciu ženy,³ rastúce vystaňovanie, alkoholizmus, iný štýl života nástupu dravej industriálnej spoločnosti (robotnícke kolónie a ich anonymita verzus tradičná vidiecka komunita a jej sociokultúrne tradície). Markantnejšie sa odкрýva sociálny a právny status nemajetných slobodných žien, nakoľko práve z ich mimomanželských vzťahov sa najčastejšie rodili právne a sociálne diskriminované nemanželské deti.

Štúdia sa pokúsi predstaviť pohľad na tento segment detskej populácie, postupnú zmenu sociálnej politiky a právnej praxe započatú v Uhorsku začiatku 20. storočia a pokračujúcu v prvej Československej republike. Základnou bázou je predstavenie právneho statusu nemanželského dieťaťa a načrtnutie právneho a spoločenského diskurzu k otázke sanácie jeho sociálnej situácie a postupnému vyrovnávaniu rozdielov voči manželskému dieťaťu. Autorky sa zamerali na právny a spoločenský stav na území Slovenska ako súčasť ČSR. Vychádzali z faktu prevzatia uhorského práva, ktoré v súkromnoprávnej oblasti pokračovalo v prvej ČSR a následne zhodnotili zásahy československého zákonodarcu do inkriminovanej oblasti.

V celom sledovanom období sa ako zásadné právne determinanty osobného statusu dieťaťa zachovali: jeho pôvod (legitímny alebo nelegitímny), následne vek a naň sa viažuca rozumová a fyzická vyspelosť a stav duševného (sčasti aj fyzického) zdravia. Obdobie prvej polovice 20. storočia prinieslo prehodnotenie a kritiku zaužívanej a na kánonických základoch stojacej druhoradej pozície nemanželského dieťaťa. Ide o nesmierne dôležitú právnu a spoločenskú diskusiu vedúcu k odstráneniu diskriminácie detí na základe pôvodu.⁴

2 DUDEKOVÁ KOVAČOVÁ, Gabriela. Úskalia reformy starostlivosti o siroty a „opustené deti“ v Uhorsku na prelome 19. – 20. storočia. In: KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid, MANNOVÁ, Elena a kol., eds. *„Zabrániť bahnú morálneho rozkladu.“ Starostlivosť o osirelé deti v Uhorsku/na Slovensku do roku 1945*. Bratislava: VEDA vydavateľstvo SAV; Historický ústav SAV, 2020, s. 233. ISBN 9788022418584.

3 LANCOZOVÁ, Ingrid. *Dejiny právnej úpravy rozvodov na území Slovenska*. Praha: Leges, 2018, s. 48. ISBN 9788075023070.

4 COING, Helmut. *Europäisches Privatrecht. Band II. 19. Jahrhundert*. München: C.H. Beck'schen Verlagsbuchhandlung, 1989, s. 91. ISBN 3406306888.

1. Právny základ legitímneho a nelegitímneho pôvodu dieťaťa, inštitúty legitimácie a osvojenia

Základom práva platného na Slovensku v období prvej ČSR bolo prevzaté uhorské právo (modernizované v období dualizmu) a postupne dopĺňané československou legislatívou. Takto vymedzené právo platilo až do presadenia sa nového, komunistického režimu a jeho právneho poriadku v právnickej dvojročníci (1948 – 1950). V oblasti osobného práva, v ktorom sa kreoval status nemanželského dieťaťa, vychádzame z formálneho hľadiska z predpisov rôznorodej povahy. Ako uvádzali najvýznamnejší slovenskí civilisti I. ČSR Vladimír Fajnor a Adolf Záturcký, právne postavenie tejto kategórie detí rigorózne upravili Werbőczyho *Tripartitum* (1514, ďalej len *Trip.*), čiastkové zákony (všeobecne najmä zák. čl. XX/1877 o poručníctve a opatrovníctve) a podzákonné normy. Neúplnú zákonnú a podzákonnú úpravu vyplňala právna obyčaj,⁵ vyjadrená v súdnych rozhodnutiach a v ustálenej súdnej praxi Kráľovskej kúrie ako najvyššieho uhorského súdu.

Východiskom právneho statusu dieťaťa sa stala legitimita jeho pôvodu, t. j. zákonnosť manželského dieťaťa a nezákonnosť nemanželského.

Legimitu, resp. zákonný⁶ pôvod manželských detí (*proles legitimae seu naturales*) definovala už novoveká právna veda vychádzajúc z kánonického práva⁷ nasledovne: „*Za legitímneho potomka sa považuje dieťa, splodené (počaté) v právoplatnom, alebo aspoň v putatívnom (domnelom) manželstve, ktoré sa narodí živé a ktoré sa už od počatia a nie od narodenia považuje za (živý) plod, pretože, ak sa preukáže splodenie počas právoplatného manželstva, prezumuje sa aj legitimita plodu. Výnimkou je prípad, ak matka pod prisahou vypovedala o hanbe (vlastnom nemravnom správaní), vtedy sa prezumuje nemanželský pôvod plodu, pričom sa vyžaduje aj náležitá skúška opaku.*“⁸ Od tejto definície

5 „Najdôležitejšími prameňmi práva v objektívnom zmysle sú zákony a právo obyčajové. ... Čo sa týka prameňov pozitívneho práva súkromného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, treba poznamenať, že prvé miesto zaujíma právo obyčajové.“ Citované podľa FAJNOR, Vladimír a ADOLF ZÁTURCKÝ. *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi so zreteľom aj na banské právo a na právne predpisy o pozemkovej reforme (s príslušnými časťami návrhu čl. všeobecného zákonníka občianskeho, zhotoveného superrevíznou komisiou)*. 2. prepracované vydanie. Bratislava: Nákladom Právnickej Jednoty na Slovensku, 1935, s. 21-22.

6 Od slova *lex* – zákon sa potom odvodzovalo aj jeho synonymné označenie ako „zákonné“ dieťa.

7 Kánonické právo rozlíšilo viaceré statusy dieťaťa viazané na uzavretie/neuzavretie platného manželstva jeho rodičov a následne sa rozlišovali: deti zrodené z platného manželstva a deti zrodené mimo manželstva. Pozri dekrét pápeža Alexandra III, *Qui filii sint legitimi*, IV, XVII, 3. In: FRIEDBERG, Aemilius. *Corpus iuris canonici. Pars secunda. Decretalium collectiones*. Graz: Akademische Druck- U. Verlagsanstalt, 1959, s. 710.

8 Citované podľa KELEMEN, Emericus. *Institutiones iuris hungarici privati. Liber I*. Budae:

a od jej rímsko-právneho základu: mater semper certa est, pater incertus sa neodklonila ani slovenská civilistika prvej polovice 20. storočia. Za manželské (legitímne) dieťa sa považovalo dieťa splodené počas trvania platného manželstva alebo dieťa narodené po šiestich mesiacoch (180 dňoch) od uzavretia platného manželstva a do desiateho mesiaca (300 dní) od zániku manželstva. Zaujímavá bola právna prax postihujúca viaceré možné eventuality, ako napr. prípad uznania manželského pôvodu dieťaťa, ak bol manžel viac rokov vzdialený (napr. pobyt v Amerike). Takéto dieťa považovalo právo za manželské (napriek „zjavnému“ nemanželskému pôvodu), nakoľko jeho pôvod mohol napadnúť na súde len manžel a na jeho návrh ho musel vyriešiť súd. Pre manželský pôvod dieťaťa teda platila prezumpcia otcovstva pre manžela matky.⁹

Právo umožňovalo dodatočne zrovnoprávniť a priznať pôvodne nemanželskému dieťaťu status manželského pôvodu osobitnými právnymi úkonmi – legitímáciou a osvojením.¹⁰ Uznatie otcovstva sa mohlo udiť aj konkludentne (bez konkrétneho právneho úkonu) a podliehalo zápisu do matriky, no nemanželský pôvod dieťaťa sa tým ale nijako nezmenil. Legitimácia (upravená rámcovo už v Trip. I/čl. 106 a 108) sa definovala ako „*právny úkon, ktorým nemanželské dieťa, postihnuté škvrnou svojho počatia, nadobudne práva dieťaťa manželského*“.¹¹ V praxi sa legitimácia používala pre prípady dieťaťa zrovnoprávneného následným manželstvom alebo udelením milosti panovníkom. Po vzniku ČSR bolo

Typis regiae scientiarum univer. hungaricae, 1818, s. 157; pozri tiež FRANK, Ignatius. *Principia iuris civilis hungarici, Tomus I.* Pestini 1829, s. 104; SZLEMENICS, Paul. *Elementa iuris hungarici iudicarii civilis. Tomus I.* Posonii: Typis Caroli S. Snischek, 1829, s. 127 a 135.

- 9) Ďalšie prípady riešené praxou sa týkali vedomosti manžela o tehotenstve manželky pri uzatváraní manželstva, ak totiž o tehotenstve budúcej manželky vedel, dieťa sa pokladalo za manželské s výnimkou, ak by manžel preukázal nemožnosť splodenia dieťaťa (napr. jeho impotenciou). Uvedená súdna prax bola v období I. ČSR modifikovaná tak, že vedomosť o tehotenstve manželky ešte neznamenala automatické uznanie otcovstva k dieťaťu, potrebné bolo preukázať súlož v kritickej dobe vedúcu k počatiu dieťaťa. V zmysle rozhodnutia Najvyššieho súdu ČSR (NS ČSR) zo dňa 1. júna 1933 č. Rv III 443/32: „*Narodilo-li sa dieťa z vydatej ženy skôr než 6 mesiacov po sňatku, považuje sa za dieťa nemanželské, krome že by sa dokázalo, že medzi jeho matkou a jej terajším manželom došlo v kritickej dobe k súloži. Presun dokazovacieho bremena nenastáva o sebe tým, že manžel už pred sňatkom vedel o manželkinom tehotenstve.*“ Citované podľa Úradná sbierka rozhodnutí Najvyššieho súdu Československej republiky vo veciach občianskych z právnej oblasti Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Roč. V. Rozhodnutia z r. 1933. Bratislava, 1934, rozhodnutie č. 1336, s. 233.

- 10) FAJNOR, V. a ZÁTURECKÝ, A. Nástin, s. 447.

- 11) Kelemen hovorí o právnom účinku legitimácie nasledovne: „*týmto úkonom sa poškrvenie počatia zotrie a nelegitímne sa udelia práva legitímnej osoby (dieťaťa)*“. Citované podľa KELEMEN, E. Institutiones, s. 364. J. Jung je presnejší, keď o legitimácii tvrdí doslova, že ňou „*prirodzené dieťa (natürliches Kind) nadobudne zákonnosť manželského dieťaťa*“. Citované podľa JUNG, Joannes. *Darstellung des ungarischen Privat-Rechtes. I. Buch.* Wien: bey B. Ph. Bauer, 1818, s. 128.

právo legitimácie cestou milosti priznané československej vláde¹² (nie prezidentovi republiky). Jej dôležitým právnym následkom bol vznik otcovskej moci nad dieťaťom v rozsahu stanovených práv a povinností otca k dieťaťu a dieťaťu k otcovi.

Pokiaľ legitimácia¹³ nemanželského dieťaťa nebola možná, obchádzala sa už v uhorskej, a tiež sledovanej československej právnej praxi osvojením – adopciou (východiskom do roku 1928 bolo Trip. I/čl. 8, čl. 58, 66 § 2–4). Pôvodné uhorské právo nezakazovalo adopciu nemanželského dieťaťa priamo, avšak v adopčnej zmluve sa daný fakt zakrýval tým, že sa jednoducho neuvádzal. Ako konštatujú Fajnor a Záturecký: „*Stáva sa, že nemanželský otec adoptuje svoje nemanželské dieťa, pretože sa mu nepodarilo vymôcť jeho uzákonenie; takéto adoptovanie není podľa platného uhorského práva zakázané, avšak minister spravodlnosti schváli takú zmluvu zpravidla v tom prípade, jestli z nej nevysvitá, že adoptující je otcom adoptovaného dieťaťa.*“¹⁴ Uvedené bolo spôsobené všeobecnou platnosťou právneho pravidla, v zmysle ktorého nebolo možné osvojiť si vlastné dieťa. Adopcia sa chápala ako súkromná zmluva (podliehajúca však schváleniu ministra spravodlivosti), uzavieraná medzi zákonným zástupcom nepľnoletého dieťaťa (spravidla otcom alebo poručníkom) a adoptujúcim – osvojiteľom, ktorou osvojiteľ prijímal „cudziu osobu“ za dieťa, resp. svojho dediča. Zmluva sa vyhotovovala v troch exemplároch a častokrát sa spisovala pred sirotským (poručenským) úradom. Ak osvojovaná nepľnoletá osoba bola staršia ako 14 rokov, vecne a miestne príslušný poručenský úrad bol povinný uskutočniť

12 Žiadosť o legitimáciu cestou milosti sa podávala na Ministerstvo spravodlivosti (žiadatelia ju ale často adresovali prezidentovi republiky) a československá vláda o nej rozhodovala svojím uznesením. Na konkrétny postup nás upriamuje kauza riešená pred NS ČSR v rokoch 1927 – 1929 (rozhodnutie NS ČSR zo dňa 21. septembra 1929 č. Rv III 1682/28), ako vyplýva z opisu jej skutkového stavu: „*Dňa 14. apríla 1927 podala žalobkyňa žiadosť ku pánu prezidentovi republiky o dodatočné legitimovanie detí z druhého rituálneho manželstva pochádzajúcich: F, B, a L. Dôsledkom tejto žiadosti boli spomedzi týchto detí F. a L. výnosom ministerstva spravodlnosti č. 33.667/1927 zo dňa 22. septembra 1927 a usnesením vlády Československej republiky zo dňa 15. septembra 1927 na základe posledného odstavcu § 64 Ústavnej listiny za manželské deti L.F-a vyhlásené. Z výpisov z matriky narodených ide najavo, že L.F. tieto deti uznal za svoje pred štátnym matrikárskym úradom.*“ Citované podľa Úradná sbierka rozhodnutí Najvyššieho súdu Československej republiky vo veciach občianskych z právnej oblasti Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Rozhodnutia z r. 1929. Bratislava, 1930, roč. 1, rozhodnutie č. 221, s. 459-460.

13 Štatistické údaje o počte legitimácií zo Slovenska a Podkarpatskej Rusi sa premietli do oficiálnych štatistik od roku 1925. In: ŠPROCHA, Branislav a Pavol TIŠLIAR. *Údaje o prirodzenej mene obyvateľstva Slovenska publikované v Pohyboch obyvateľstva Československa v rokoch 1919 – 1937 (analyticko-metodická príručka)*. Bratislava: Infostat, 2009, s. 114. ISBN 9788089398096.

14 FAJNOR, V. a ZÁTURECKÝ, A. Nástin, s. 413.

jej výsluch a vypočut' si jej vyjadrenie k danému právnomu úkonu. K účinkom adopcie patril vznik otcovskej moci nad adoptovanou, neplnoletou osobou (s výnimkou, ak si výkon otcovskej moci vyhradil pre seba sám biologický rodič alebo poručník). Osvojiteľ na seba preberal vyživovaciu povinnosť, zachovaná ale zostala aj vyživovacia povinnosť biologických rodičov voči adoptovanej neplnoletej osobe.¹⁵ Adoptovaná osoba nadobúdala zákonné dedičské právo po osvojiteľovi a zároveň jej zostávali zachované aj dedičské práva vo vzťahu k jej biologickej (pokrvnej) rodine.¹⁶ Príbuzenstvo medzi osvojenými deťmi a deťmi manželskými, resp. príbuzenstvo medzi osvojencom a širšou rodinou osvojiteľa nevznikalo.

Nová právna úprava týkajúca sa osvojenia bola prijatá v roku 1928 v podobe zákona č. 56/1928 Zb. z. a n. o osvojení. Táto úprava zjednotila predpisy o osvojení v celej ČSR a umožnila uskutočnenie osvojenia (adopcie) len plnoletej, plnoprávnej fyzickej osobe, ktorá bola staršia ako 40 rokov a nemala vlastné manželské dieťa alebo na jeho roveň postavené legitimované dieťa.¹⁷ Osvojenec musel byť mladší aspoň o 18 rokov. Výnimkou bol prípad, ak mal muž záujem osvojiť si vlastné nemanželské dieťa. V tomto prípade nemusel dosiahnuť v čase osvojenia spomenutých 40 rokov a ani sa nevyžadoval predpísaný vekový rozdiel aspoň 18 rokov. Rovnako sa nevyžadovala jeho bezdetnosť (teda daný osvojujúci si nemanželský otec mohol mať legitímneho potomka, potomkov). Na platné osvojenie sa však vyžadoval súhlas druhého manžela. Väzby na vlastnú biologickú rodinu osvojenca nezanikali a zachované zostali dedičské nároky a aj právo na alimentáciu – výživné.

Zhrňujúco možno konštatovať, že prostredníctvom legitimácie a adopcie sa osobitne nemanželským deťom (resp. aj dospelým osobám nemanželského pôvodu) podľa názoru dobovej civilistiky malo „*dopomôcť, aby tieto nevinné osoby už netrpeli smutným osudom potupy a hanby*“.¹⁸ Právo u oboch inštitúcií kreovalo existenciu právneho príbuzenstva a vytváralo trvalý právny vzťah medzi legitimovanou/osvojenou osobou (t. j. nemanželským dieťaťom) a legitimujúcim/osvojujúcim otcom, resp. rodičom. Právna existencia tohto vzťahu ich mala priblížiť, resp. postaviť na roveň manželských detí.

15 FAJNOR, V. a ZÁTURECKÝ, A. Nástin, s. 414-415.

16 PAP, Tibor. Vetragsselemente im ungarischen sekularisierten Eherecht. In: CZIZMADIA, Andor a Kálmán KOVÁCS eds. *Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa*. Budapest: Akadémiai kiadó, 1970, s. 437. Tiež pozri KOLOSVÁRY, Bálint. *A magyar magánjog tankönyve. II. k.* Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1911, s. 429.

17 V prípade nemanželskej matky bolo prekážkou osvojenia aj vlastné nemanželské dieťa.

18 KELEMEN, E. Institutiones, s. 363.

2. Nemanželské deti a ich právny status

Právny status nemanželského dieťaťa¹⁹ vychádzal z kánonicko-právneho základu, preneseného do Werbőczyho Tripartita (Trip. I/čl. 106–108). Konzervoval spoločenskú a právnu degradáciu nemanželského dieťaťa ako dieťaťa menejcenného oproti dieťaťu s manželským (zákonným) pôvodom.²⁰

Z humanizujúceho uhľ'a pohľadu patrilo nemanželskému dieťaťu istý elementárny právny status, čo vychádzalo z formulácie kresťanskej dogmy o ochrane každého ľudského individua, v každej fáze jeho života a to už od počatia. Z tohto stanoviska vyplynul jednoznačný právny záver, že nemanželské dieťa má právo na život a tiež právo na výživu a výchovu (aj keď len voči nemanželskej matke). Základ menejcennej a diskriminačnej pozície tvoril rozhodne predsudok o nečistom, nezákonnom či hriešnom splodení (*macula natalis*) týchto detí.²¹

V podstate počas celého života sa dieťaťu, resp. človeku s nemanželským pôvodom (zapisovaným do matriky) ponechával dehonestujúci osobnoprávny status, nehovoriac o sociálnej ostrakizácii, ktorá sa v tradičnom rurálnom slovenskom prostredí premietla tak na dieťa, ako i na jeho matku. Dokladá to aj pomerne bežné označenie nemanželského dieťaťa: „*bastard, prespanča, pankhard*“ a označenie nemanželskej matky: „*prespanka, pokrytka*“. Rovnako o tom svedčí aj vyskytujúce sa verejné odsúdenie najbližšieho sociálneho prostredia až po izoláciu matky alebo dieťaťa z ich verejného, spoločenského života.²² Z početných historických reálií je možné doložiť, že tieto deti často od

19 K právnemu postaveniu (ne)manželského dieťaťa pozri vo všeobecnej rovine aj LUBY, Štefan. Dejiny súkromného práva na Slovensku. Reprint. Bratislava: Iura edition, 2002, s. 328-329. ISBN 8089047483; ALMÁSI, Anton. *Ungarisches Privatrecht. I. Band.* Berlin und Leipzig: Vereinigung wissenschaftlicher Verleger, 1922, s. 225.

20 Svedčí o tom aj zachovávané delenie na deti „hodné“ a deti „nehodné“ ústavnej sirotinskej starostlivosti z obdobia prvej polovice 19. storočia, čo čiastočne kontinuovalo aj do nasledujúceho obdobia začiatku 20. storočia. Ako konštatuje Ingrid Kušniráková: „*Prvoradou podmienkou prijatia bol manželský pôvod, požadované konfesijné pomery v rodine a určitý sociálny kapitál po rodičoch.*“ KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. Ústavná starostlivosť o osirelé deti v prvej polovici 19. storočia. In: KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid – Elena MANNOVÁ a kol. „*Zabránit bahnu morálneho rozkladu.*“ *Starostlivosť o osirelé deti v Uhorsku/na Slovensku do roku 1945.* Bratislava: VEDA vydavateľstvo SAV; Historický ústav SAV, 2020, s. 165. ISBN 9788022418584.

21 V tejto súvislosti Š. Luby tvrdí, že deti nemanželské mali „*nižšie právne postavenie ako deti riadne počaté a narodené, lebo boli zaťažené makulou nelegitímneho pôvodu.*“ LUBY, Š. Dejiny, s. 329.

22 SALNER, Peter. Postavenie slobodnej matky v dedinskom spoločenstve v prvej polovici 20. storočia. In: Národopisné informácie, 1984, č. 3, s. 82-86. M. Botíková k tomu dodáva, že „*„prespanka“ mala do pôrodu osobitné miesto v kostole ..., niekedy ju vykričali z kancľa, nepripustili na vádzku (očistný obrad, ktorý vždy nasledoval po uplynutí šestonedelia, oficiálne zrušený 2. vatikánskym koncilom).* Neminula ju spoločenská izolácia. Nepatrila medzi

narodenia žili neraz vo vypätej sociálnej situácii a na periférii záujmu rodiny a spoločnosti. Práve nemanželské deti nezriedka končili v najrôznejších útulkoch, nálezcincoch a sirotincoch – čiže zariadeniach verejnej alebo súkromnej, cirkevnej (event. štátnej) charity a sociálnej starostlivosti, prípadne rozširovali rady mestskej či vidieckej chudoby, pastierikov, tulákov a žobrákov, najrôznejších zlodejčiekov a príživníkov s neraz kriminálnou genézou života. Nehovoriac už o tom, že ich povest' (bona fama) ich posúvala medzi infamne skupiny obyvateľstva (trpeli *infamiosi facti* – faktickou nečestnosťou z titulu svojho pôvodu).²³

Pri definíciách pôvodu dieťaťa sa takmer výlučne vychádzalo z právnej obvyčajne a rozlišovalo sa dieťa, ktoré sa dodatočným uzavretím manželstva mohlo legitimovať a dieťa narodené z cudzoložstva alebo incestného (tzv. krvismilného) vzťahu, ktoré legitimovať nebolo možné.²⁴ Podľa práva platného na Slovensku sa za nemanželské dieťa považoval potomok, ktorý sa narodil:

- slobodnej matke;
- vydatej žene či vdove po 300-om dni (t. j. po desiatich mesiacoch) od skončenia manželstva;
- vydatej žene, ktorej manželstvo však bolo od začiatku neplatné (s výnimkou putatívneho manželstva);
- síce v platnom manželstve, ale jeho nelegitímny pôvod bol priznaný alebo dokázaný neskôr súdnou cestou s dôvetkom, že platila prezumpcia otcovstva manžela matky.²⁵

dievky ani medzi ženy, podľa toho sa musela obliekať, krstiny sa odbavovali potichu. Ak sa neskôršie vydala, zriedka sa jej ušiel vekom primeraný mládenec“. Citované podľa BOTÍKOVÁ, Marta, ŠVECOVÁ, Soňa a Kornélia JAKUBÍKOVÁ. *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1997, s. 83. ISBN 8022404616. „Obyčajou, ktorú presadzovala cirkev, bolo krštenie nemanželských detí nezvyčajnými menami. Malo to byť trvalým znakom ich pôvodu, aby sa odlišovali od ostatných ‚zákonitých‘ detí.“ Citované podľa BOTÍKOVÁ, M., ŠVECOVÁ, S. a JAKUBÍKOVÁ, K. *Tradície*, s. 168.

23 LUBY, Š. *Dejiny*, s. 170.

24 ZLINSZKY, Imre. *A magyar magánjog mai érvényében különös tekintettel a gyakorlat igényeire*. Budapest: Franklin Társulat, 1880, s. 586; ALMÁSI, A. *Ungarisches Privatrecht*, s. 225. Pred I. sv. vojnou pripravený druhý návrh uhorského občianskeho zákonníka (predložený do parlamentu v roku 1913, avšak neschválený) už neoznačoval nemanželské dieťa za dieťa nelegálne-nezákonné, ale za „prírodné (,természetes‘) a neodrieka sa mu už príbuzenský vzťah k otcovi, ale nepriznávajú sa mu právne účinky takéhoto príbuzenského vzťahu ... V prípade neplatného manželstva ... sa dieťa považuje za nemanželské, a tiež ak ide napr. o krvismilný alebo cudzoložný vzťah, z ktorého bolo splodené. Toto obmedzenie platí aj pre legitimáciu nasledovným manželstvom. Potupa krvi zabraňuje tiež legitimácii kráľovskou milosťou“. Citované podľa ZEHNTBAUER, Richard. *Einführung in die neuere Geschichte des ungarischen Privatrechtes*. Freiburg: Universitäts-Buchhandlung, 1916, s. 82.

25 LUBY, Štefan. *Základy všeobecného súkromného práva*. Reprint. Bratislava: Heuréka, 2002, s. 225. ISBN 8089122000.

Formálnoprávne bolo nemanželské dieťa zaradené do matkinej rodiny (Trip. I/čl. 7, 51 § 3, II/čl. 62 § 4). Vytvoril sa tak osobnoprávny vzťah k matke a k jej príbuzným. Matka nadobudla nad dieťaťom namiesto otcovskej moci poručnícku moc. Z týchto dôvodov sa spoločensko-právny status, meno (v minulosti aj šľachtický titul), domovské právo, štátna príslušnosť dieťaťa odvodzovali od statusu matky pred jej následným prípadným vydajom. Matka sa stala zároveň jeho „*prirodzenou a zákonnou*“ poručníčkou s povinnosťou správy majetku dieťaťa a jeho zákonného zastúpenia.²⁶ Právny vzťah k matke a k jej rodine zahrnul tiež zákonný dedičský nárok nemanželského dieťaťa, ktorý potvrdila ešte dualistická súdna prax.²⁷

V zodpovedaní kľúčovej statusovej otázky – priznania rodinnoprávneho vzťahu nemanželského dieťaťa voči biologickému otcovi a zrovnoprávnenia nemanželského dieťaťa voči prípadným manželským deťom otca – neprišlo v sledovanom období k žiadnym prevratným zmenám. Rodinnoprávny vzťah k otcovi a jeho rodine sa nevytvoril s výnimkou, že by otcovstvo dobrovoľne priznal sám otec²⁸ a úkonmi legitimácie alebo adopcie by dieťa „uzákoniť“ za svojho potomka.²⁹ Právny vzťah nemanželského dieťaťa s otcom teda stál čisto na biologickom príbuzenstve, ktoré musel buď otec sám uznať,³⁰ alebo súd v osobitnom konaní o určení otcovstva určiť.

Štatisticky narastajúci počet nemanželských detí,³¹ ich vysokú úmrtnosť a nepriaznivú sociálnu situáciu sa štát pokúšal riešiť aj etablovaním modelu štátnej (nálezeneckej) starostlivosti. Základom sa stali zák. čl. VIII/1901 a XXI/1901

26 V odkaze na § 2 a 35 zák. čl. XX/1877. In: FAJNOR, V. a ZÁTURECKÝ, A. Nástin, s. 463; ALMÁSI, A. Ungarisches Privatrecht, s. 225.

27 Theodor Kern priznáva dieťaťu zákonné dedičské právo po matke a po matkiných príbuzných v priamej aj bočnej línii. Bližšie KERN, Theodor. *Gesetzliches Erbrecht in Ungarn*. Wien: Alfred Hölder, K. u. K. Hof- und Universitäts-Buchhändler, 1897, s. 25–26.

28 Samotné uznanie otcovstva v podstate ale nič nezmenilo na právnom statuse „nemanželskosti“ nemanželského dieťaťa.

29 Bližšie FAJNOR, V. a ZÁTURECKÝ, A. Nástin, s. 447 a nasl.

30 Meno nemanželského otca sa zapisovalo do matriky a nemohol sa uskutočniť bez súčinnosti nemanželského otca.

31 „Podiel detí narodených nevydatým ženám sa na území Slovenska pred prvou svetovou vojnou udržiaval na úrovni 8 %. Po svetovom konflikte v rámci kompenzačnej fázy a zvýšenej sobášnosti došlo k dočasnému zníženiu pod hranicu 7 %. Následne až do prvej polovice 30. rokov sa podiel nemanželských detí zvyšoval až na takmer 9 %. Môžeme sa len domnievať, že tento vývoj bol určitou reakciou na zhoršujúce sa životné podmienky, ktoré eskalovali počas veľkej hospodárskej krízy.“ Citované podľa ŠPROCHA, Branislav a Pavol TIŠLIAR. *Transformácia plodnosti na Slovensku v 20. a na začiatku 21. storočia*. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z. v spolupráci s Centrom pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska, FiF UK v Bratislave, 2016, s. 164. ISBN 788089881024.

o štátnych detských domovoch (azyloch, útulkoch),³² ktorých úpravu prevzalo aj československé právo pre právo platné na Slovensku. Úprava štátnej (tzv. nálezeneckej, resp. širšie sociálnej) starostlivosti o dieťa zostala v platnosti aj po vzniku ČSR ako „prevzaté uhorské špecifikum“ a odôvodňovala sa zložitou sociálnou situáciou na Slovensku, s ktorou sieť štátnych detských domovov mohla lepšie zápasit' a hlavne bola finančne stabilnejšia než súkromné ústavy rovnakého typu. Do štátnych domovov sa umiestňovali deti mladšie ako sedem rokov, ktoré boli nájdené a úradne vyhlásené za opustené. Starostlivosť o deti staršie ako sedem rokov, ktoré boli odkázané na verejnú pomoc, následne upravil zák. čl. XXI/1901, v zmysle ktorého zostávali tieto deti v systéme verejnej starostlivosti do 15. roku veku. Ako konštatovala Gabriela Dudeková Kováčová: „*Azyly mali predstavovať len prechodné stanice k pestúnom, dlhodobo ubytované v nich mali zostať len deti so špeciálnymi problémami.*“³³ V európskych podmienkach sa v domácich pomeroch hovorilo o novátorskom počíne³⁴ a tento krok mal zásadný vplyv na riešenie situácie nemanželských detí.³⁵ Keďže počas prvej svetovej vojny sa situácia ešte zhoršila, tak sa uhorský štát pokúšal riešiť aj alimentáciu nemanželských detí a zaopatrenie ich matiek pred pôrodom a následne po ňom. V roku 1916 vydalo ministerstvo spravodlivosti nariadenie č. 3982/1916 o zvýšenej ochrane nemanželských detí a slobodných matiek, ktoré rovnako prevzalo právo platné na Slovensku počas prvej ČSR. Predmetná úprava stanovila povinnosť otca dieťaťa zaplatiť nemanželskej matke pôrodné a nahradiť výdavky spojené s pôrodom, a to aj vtedy, ak sa dieťa narodilo mŕtve alebo pri pôrode zomrelo. Nariadenie upravilo tiež platenie výživného (alimentov) na dieťa, primerane spoločenskému postaveniu a majetkovým pomerom nemanželskej matky.³⁶

Základným právnym aj sociálnym problémom bolo uznanie a plnenie vyživovacej povinnosti nemanželského otca. Problematická prax reálneho vymáhania alimentov (výživného) na nemanželské deti (viazaných na problematické uznanie otcovstva a na majetkové pomery otca) sa preniesla aj do prvej ČSR.

32 Termín štátne detské domovy pochádza zo sociálnej praxe I. ČSR. Zákonnú úpravu doplnilo nariadenie uh. ministerstva vnútra č. 1/1903 B.M. o ochrane opustených detí.

33 DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, G. Úskalia, s. 227.

34 Na podklade nielen uvedeného zák. čl. VIII/1901 o štátnych detských domovoch, ale aj zák. čl. XXI/1901 o opatere takých vyše sedemročných dietok, ktoré sú odkázané na všeobecnú podporu a nariadenia uh. ministerstva vnútra č. 1/1903 B.M. o ochrane opustených detí.

35 „*Podiel nemanželských detí v štátnej sociálnej starostlivosti bol spočiatku dvojtretinový, avšak postupne klesal: zo zhruba 60 % v roku 193 ma 48 % v roku 1912.*“ Citované podľa DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, G. Úskalia, s. 233.

36 LACLAVÍKOVÁ, Miriam a ŠVECOVÁ, Adriana. *Pramene práva na území Slovenska. II. zv. (1790 – 1918)*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2012, s. 267-269. ISBN 978-80-8082-506-5.

Na zložitost' tohto problému zabezpečenia elementárneho existenčného minima nemanželského dieťaťa poukázali už uhorské odborné kruhy, citujúc napr. V. Vellisza: „*Podľa ustálenej judikatúry Kúrie sú v súdnom spore o výživu nezákonného dieťaťa najdôležitejšími záujmy maloletého dieťaťa a potreba vyživovania nezákonného dieťaťa nie je osobnou potrebou matky, ale dieťaťa. Podľa Kurie musí byť výška tohto výživného určená v pomere k finančnej situácii prirodzeného otca, berúc do úvahy tiež spoločenské postavenie matky.*“³⁷ Prvým kardinálnym problémom bolo totiž spoločenské vnímanie alimentov ako pomoci nemanželskej matke, čo bolo najčastejším protiargumentom v alimentných sporoch. Druhým problémom bolo odmietanie nemanželského otca svoje otcovstvo uznať. Na podklade uhorskej súdnej praxe Kráľovskej kúrie (rozhodnutia KK) si nemanželské dieťa mohlo nárokovať alimentáciu, len ak sa otec k otcovstvu priznal,³⁸ prípadne bolo otcovstvo súdne určené. Tretím rébusom bola viazanosť na majetkové zázemie otca. Právo oslobodzovalo otca od plnenia vyživovacej povinnosti k nemanželskému dieťaťu v prípade, že nebol schopný ho vyživovať z vlastného zárobku alebo príjmu.³⁹ Štvrtým problémom bola finančná náročnosť sporu o uznanie otcovstva pre často nesolventnú matku, ktorá bola komplikovaná jej veľmi obvyklým, nižším intelektuálnym a sociálnym zázemím. Preto mnohé z chudobnejších nemanželských matiek z prostredia služok, nádeníčok, práčov túto právnu možnosť ani reálne nemohli využiť. Prakticky to znamenalo, že v súdnom konaní o určenie výživného, v ktorom dieťa zastupovala jeho matka, nedokázala jeho záujmy riadne zastupovať pre najrozličnejšie príčiny: pre mladý vek, nevzdelanosť, neschopnosť zastupovať dieťa pred súdom, strach

37 „*Curia uviedla, že nielen otec je povinný platiť výživné na dieťa, ale aj v prípade, že otec nevedie samostatnú firmu a žije z bohatstva svojho otca, má tak činiť starý otec. Keďže detských osudov a koľko mladých existencií by sa dalo zachrániť dôsledným uplatňovaním tohto princípu! Skúsenosť v mnohých prípadoch ukázala, že nárok na výživné na nemanželské dieťa posvätený právoplatným rozsudkom zostáva písaným zdrapom papiera po celé roky, pretože prirodzený otec nemá vlastný zárobok ani zamestnanie, ale pracuje vo firme alebo v obchode svojho bohatého otca.*“ Citované podľa VELLISZ, Vilmos. A törvénytelen gyermekek joga a magyar polgári törvénykönyv tervezete szerint. In: *Jogtudományi közlöny*. Budapest, 1901, roč. 36, s. 209. Pozri aj MÁRKUS, Dezső. Das Recht des unehelichen Kindes. In: *Zeitschrift für ungarisches öffentliches- und Privatrecht*, 1898, roč. IV, s. 288-289.

38 Relevantné v tejto veci bolo rozh. KK 8223/1875, ktoré rozhodlo, že povinnosť platiť výživné prináležala otcovi, ktorého otcovstvo bolo súdom uznané alebo ho sám priznal: „*ak sa určí otcovstvo, potom povinnosť výživy prípadne otcovi, ak má na to dostatočné finančné prostriedky. (mert ha az atyaság megállapittatik, a tartás kötelezettsége az apára száll, ha erre kellő vagyoni képességgel bír)*“. Uvedené rozh. KK rozšírilo vyživovaciu povinnosť aj o povinnosť zaplatiť matke dieťaťa náklady spojené s pôrodom a ďalšie nevyhnutné náklady na jej zaopatrenie, ktoré boli následne zakotvené v nariadení uhorského ministra spravodlivosti č. 3982/1916. Bližšie in ZLINSZKY, I. A magyar magánjog, s. 585.

39 FAJNOR, V. a ZÁTURECKÝ, A. Nástin, s. 463.

pred odhalením jej poklesku a pod. Napokon následné komplikácie sa spájali s exekučným konaním vymáhania určeného výživného.

Výživné bol nemanželský otec povinný platiť až do času, kým sa dieťa nemohlo živiť samo. Veková hranica nadobudnutia samovyživovacej schopnosti v uhorskej právnej praxi nebola jednotná, zvyčajne to bolo dosiahnutie 14 rokov veku (ale vyskytli sa aj rozhodnutia požadujúce dosiahnutie 12. roku chlapca a 14. roku dievčaťa, keď už boli schopní sa zamestnať). Problematické boli súdne rozhodnutia v prípadoch, v ktorých sa ani nepredpokladalo u dieťaťa nadobudnutie schopnosti živiť sa samo vzhľadom na jeho zdravotný a mentálny stav.

Preukázané problematické vymáhanie výživného, preťaženosť sociálnej siete, úradov a súdov alimentárnymi spormi, neuhrádzanie výživného aj pre nemanželské deti umiestnené do štátnej starostlivosti, a tiež všeobecne zlá sociálna situácia týchto detí zasahujúca aj českú časť republiky boli hlavnými príčinami prijatia novej regulácie plnenia vyživovacej povinnosti v podobe zákona č. 4/1931 Zb. z. a n. na ochranu osôb oprávnených požadovať výživu, výchovu alebo zaopatrenie (tzv. zákon alimentárny). Predmetná úprava (nevzťahujúca sa len na nemanželské deti) podstatne obmedzila zaužívanú prax vyhýbania sa plnenia vyživovacej povinnosti, najmä zo stany otca nemanželského dieťaťa,⁴⁰ ale aj rozvedeného či rozlúčeného manžela. Zákon zaviazal povinnosťou poskytovať výživné nielen pre povinné osoby (rodičov nemanželského dieťaťa), ale aj blízke osoby, u ktorých častokrát povinné osoby pracovali „dobrovoľne a bez nároku na mzdu“. Zákon obsahoval aj trestné ustanovenie, v zmysle ktorého: „Kdo úmyslně nebo z hrubé nedbalosti neplní svoji povinnost vyživovati nebo zaopatrěti jiného, takže oprávněný je vydán nouzi nebo že musí, aby nebyl vy-

40 Na problematické vymáhanie alimentov poukazujú viaceré články z prvorepublikovej tlače: „Ked' konečne po ťažkom a často dlhom vyšetrovaní je zistený otec a stanovená rozsudkom povinnosť a výška platenia alimentov, nastáva omnoho dlhšie a ešte namáhavejšie vymáhanie alimentov. Zpravidla vyhýba sa plateniu alimentov bohatý i chudobný. Previnilý syn zo zámožnej rodiny naraz nič nemá a je tak úbohý, žeby zomrel hladom, keby sa mu nedal najesť jeho otec. Jestli nemá otca, a keď je nútený sám sa živiť, je jeho zárobok hneď tak nepatrný, že mu nestačí ani na najnutnejšie živobytie, a je tak zadlžený, že sa z dlhov nevytrepe i keby bol na svete sto rokov. Nie sú zriedkavé zjavy prípadov, že k plateniu alimentov povinný otec sa radšej zriekne výhodného zamestnania, než aby platil na svoje dieťa. Iný opäť zameňuje každých štrnásť dní bydlisko, aby nemohol byť zistený a donútený k plateniu alimentov. Také prípady sú u poručenských súdov bežné. Pravda, poriadok v týchto veciach má snahu zaviesť zákon zo dňa 16. II. 1930, Č. 4 z roku 1931, vydaný na ochranu osôb oprávnených požadovať výživu, výchovu alebo zaopatrenie a pokutuje toho, kto úmyslné alebo z hrubej nedbalosti neplní svoju povinnosť vyživovaciú, ale než sú také spory konečnoplátne riešené, zostáva nemanželská matka so svojim dieťaťom v najkritickejších prvých dobách po porodu bez pomoci.“ Citované podľa MRAZ, Ján. Zákonná opatera o nemanželské deti na Slovensku a Podkarpatské Rusi. In: *Péče o mládež, Měsíčník pro veřejnou i soukromou péči o mládež*, 1936, roč. XV, s. 277.

*dán nouzi, býti podporován odjinud, budiž potrestán soudem za přestupek tuhým vězením od jednoho týdne do šesti měsíců; vedle trestu na svobodě budiž vyslovena ztráta volebního práva do obcí.*⁴¹ Trestné konanie sa začínalo na návrh oprávnenej osoby alebo poručenského úradu/súdu. Československá súdna prax sa dotkla nejasnej hranice vyživovania dieťaťa, určenej na 14 rokov veku, pričom tento vek bol zvýšený na 16 rokov veku dieťaťa (prípadne aj neskôr podľa potrieb dieťaťa, osobitne v prípade nepriaznivého zdravotného stavu). Jediným prípadom, keď bola alimentácia zo strany nemanželského otca súdnou praxou neuznaná, bolo nemanželské dieťa prostitútky (t. j. ženy živiacej sa živnostensky prostitúciou) a takéto dieťa nemalo nárok na alimentáciu voči biologickému otcovi.

Zásadným problémom, v podstate nedoriešeným po celé sledované obdobie, zostal dedičský nárok nemanželského dieťaťa vo vzťahu k biologickému otcovi a jeho príbuzným. Dedičský nárok nemanželského dieťaťa právo a súdna prax zásadne neuznávali, nakoľko chýbal zákonný, t. j. právom a spoločnosťou uznaný, pokrvný vzťah.⁴² Dieťa by po otcovi nededilo ani vtedy, ak by ho otec uznal zápisom do matriky. V dedení nemanželských detí po biologickom otcovi a jeho príbuzných sa právna veda a ani legislatíva nechcela od stáročného diskriminujúceho právneho pravidla odchyľovať. Ozvali sa však ojedinelé hlasy za legalizáciu dedičských nárokov detí pochádzajúcich z istých, už vtedy spoločensky trpených či akceptovaných, ale aj tak rozšírených konkubinátov.⁴³

3. Sociálno-právna ochrana nemanželského dieťaťa

Sociálna politika československého štátu v oblasti starostlivosti o nemanželské deti sa formovala na nových základoch, vyrastajúcich z pomerov zmenených vojnou.⁴⁴ Prioritne sa neviazala na existujúcu, štátnu ústavnú starostlivosť či inú ústavnú starostlivosť. Zohľadnila európsky a aj uhorský ideologický obrat raziaci ako vhodnejšiu a preferovanú výchovu v rodinnom prostredí (aj keď pod istým štátnym dohľadom, ktorá navyše verejné a štátne orgány stála menej finančných prostriedkov) v duchu hesla: „*Dieťa patrí matke*.“⁴⁵ V tomto význame (aj

41 § 8 zákona č. 4/1931 Zb. z. a n. na ochranu osob oprávnených požadovati výživu, výchovu nebo zaopatření.

42 Prvý legislatívny návrh stanovujúci dedičský nárok nemanželského dieťaťa k biologickému otcovi je z roku 1882 (od Štefana Teleszkyho). Tento návrh formuloval dedičský nárok nemanželského dieťaťa na dedičstvo po otcovi, ktorý otcovstvo uznal, ak neexistovali žiadni otcovi zákonní potomkovia (t. j. riadni dedičia).

43 BARDIÓ, Ferencz. A törvénytelen gyermekek jogviszonyai. In: *Jogtudományi közlöny*, 1900, roč. 36, s. 352.

44 DUDEKOVÁ KOVAČOVÁ, Gabriela. *Človek vo vojne. Stratégie prežitia a sociálne dôsledky prvej svetovej vojny*. Bratislava: VEDA, 2019, s. 248. ISBN 9788022417860.

45 DUDEKOVÁ KOVAČOVÁ, G. Úskalia, s. 243.

s ponechaním štátnej ústavnej starostlivosti na Slovensku pre prípady, ak rodinná starostlivosť nebola vôbec možná alebo vhodná) sa kreovala sociálnoprávna ochrana dieťaťa. Programovou rámcovou normou sa stal zákon č. 256/1921 Zb. z. a n. o ochrane detí v cudzej starostlivosti a detí nemanželských. Touto úpravou boli nemanželské deti vyňaté do osobitnej verejnej ochrany. Mali podliehať povinnému dohľadu vo vzťahu k ich výchove a k celkovému zaopatreniu, a to aj v prípade, ak boli v starostlivosti biologických rodičov (žijúcich v konkubinate), osamelo žijúcej, nemanželskej matky, iných príbuzných či iných osôb. Povinnosťou dozorných orgánov (poručenského úradu/resp. súdu, v pôvodnej uhorskej terminológii sirotskej vrchnosti, v mestách úradu sirotského otca – Waisen-vater) bolo kontrolovať, žiadať správy a vysvetlenia o výžive, zdravotnom stave, sociálnom prostredí, výchove a pod. od rodičov či iných osôb a požadovať, aby deti boli podrobené pravidelným lekárske kontrolám. Výkon tohto dozoru ale vyžadoval kompetenčné presuny a prijatie ďalších noriem vo vzťahu k obciam, štátnej správe a samospráve. Zákonná, nižšie opísaná úprava, ktorá sa viazala na vyššie uvedený zákon č. 256/1921 Zb. z. a n. obsahovala aj trestné sankcie pre osoby zanedbávajúce svoje povinnosti s trestom v podobe peňažnej pokuty alebo odňatia slobody až na jeden mesiac.

Problémom tejto pomerne pokrokovej právnej úpravy bol však jej rámco-vý všeobecný charakter. Očakávalo sa skoré prijatie príslušných vykonávacích predpisov, zosúladienie poručenskej agendy v oboch častiach štátu, etablovanie, resp. posilnenie spolkového (súkromného) charakteru sociálnoprávnej starostlivosti o dieťa a pre Slovensko prioritné sanovanie neúnosných sociálnych a inštitucionálnych pomerov. Vykonávacie nariadenia k uvedenému zákonu č. 256 boli prijaté pre Čechy, Moravu a Sliezske v roku 1930 (vládne nariadenie č. 29/1930 Zb. z. a n.) a pre Slovensko a Podkarpatskú Rus až v roku 1936 (vyhláška ministra sociálnej starostlivosti č. 87/1936 Zb. Z. a n., ktorou sa na územie Slovenska zaviedlo vládne nariadenie č. 29/1930 Zb. z. a n.).⁴⁶ Predmetné nariadenie za „*deti hodné ochrany v cizí péči*“ zaradilo všetky deti, ktoré nedovršili vek 14 rokov bez ohľadu na ich pôvod (manželský alebo nemanželský), a ktoré boli

46 Kritika a požiadavka urýchleného prijatia vykonávacích predpisov aj pre Slovensko a Podkarpatskú Rus vyplýva z archívnych materiálov a aj zo súdovej odbornej tlače. Podľa údajov inštruktora sociálnej pečlivosti o mládež v Bratislave Václava Suchého z r. 1929: „*Na Slovensku nachodí sa v štátnej pečlivosti celkom 4571 detí podľa stavu ku dni 31.XII. 1929. Za účelné pokladám tiež čím skoršie prevedenie zákona o ochrane detí v cudzej pečlivosti a detí nemanželských z roku 1921 č. 256. Jde tu asi o 460.000 detí. Na Slovensku chýba tzv. generálne poručníctvo a okrem toho presné vedenie štatistiky nemanželských detí.*“ Išlo teda o veľmi vysoké percento detskej populácie v rizikovej sociálnej situácii, no hovorme radšej len o štatistickom odhade, pretože reálne ohrozených detí bolo zrejme viac. Podľa ankety o aktuálnych sociálnych a zdravotných otázkach Slovenska. In: *Péče o mládež*, 1930, roč. IX, s. 131.

umiestnené v cudzej starostlivosti (fyzickej osoby – pestúna, právnickej osoby – napr. do súkromného útulku, ústavu, sirotinca), či už odplatne, alebo bezodplatne. Pod ochranu zákona spadali všetky nemanželské deti do dovŕšenia 14. roku veku, i keď boli v starostlivosti vlastných biologických rodičov, resp. jedného z nich (najčastejšie nemanželskej matky). Pod režim danej úpravy nespádali deti v ústavnej starostlivosti štátnych detských domovov na Slovensku (tie mali zabezpečený dozor a ochranu iným spôsobom). Dozorným úradom bol poručenský súd I. stupňa, miestne príslušný podľa bydliska dieťaťa.

Skupina detí v uliciach mesta Brna (nedatované).
Zdroj: Archív mesta Brna (AMB) fond U5 IV c 20

Nariadenie však predovšetkým umožnilo prenesenie dozornej právomoci na postupne od 30. rokov vznikajúce súkromné spolky Okresnej pečlivosti/starostlivosti o mládež (OPM/OSM).⁴⁷ Konkrétny dozor nad deťmi ochrany hodnými zabezpečovali členovia OPM poverení funkciami verejného poručníka alebo dôverníka OPM. Tento dozor zahŕňal sledovanie sociálnych pomerov dieťaťa, jeho rodinného zázemia, kontrolu zabezpečovania starostlivosti povinných osôb, hlavne nemanželskej matky. OPM tiež viedli evidenciu týchto detí (vrátane nemanželských) a výkazy každoročne zasielali poručenskému súdu. Vo vzťahu k plneniu ohlasovacej povinnosti a podrobenia sa dozoru OPM boli rodičia nemanželských detí (resp. nemanželská matka) postavení na rovnakú úroveň s pesúnmi.⁴⁸

Ako sme už uviedli, Slovensko sa ale pri akceptácii novej, spolkovej formy starostlivosti o kategóriu nemanželských detí muselo v spoločenskej rovine vysporiadať s konzervatívnou verejnou mienkou odsudzujúcou tieto deti a ich matky ako previnilcov voči spoločenskému a morálnemu poriadku. Uvedený problém sa stal tiež jedným z hlavných dôvodov pomalého etablovania sa spolkovej starostlivosti o dieťa a mládež v období prvej ČSR. V spoločenskom a právnom diskurze nešlo však o nový problém. Zvýšený, viacodborový záujem o problematiku nemanželských detí, a to nielen z právneho či sociálno-právneho hľadiska, ale aj z hľadiska zdravotného a policajného jednoznačne pozorujeme už od konca 19. storočia.⁴⁹ Doba ale ešte nedozrela k myšlienke úplného právneho zrovnoprávnenia detí bez ohľadu na ich pôvod. Časť odbornej verejnosti si však kládla otázky klamlivého a falošného dogmatického formalizmu (právneho a spoločenského) o ochrane spoločenského poriadku, ktorý potieral základné práva nemanželského dieťaťa v jeho výsostnom práve na dôstojný ľudský život a existenciu a jasnozrivo sa pýtala: *„Prečo máme chrániť vždy tento rodinný princíp proti každému (morálnemu) škandálu ... Čo je to za morálku, ktorá do-*

47 Dvojité označenie OPM/OSM uvádzame s ohľadom na zmenu názvu počas vojnovej Slovenskej republiky: v prvom, československom období sa nazývali spolky Okresnej pečlivosti o mládež (OPM), počas vojnovej SR: Okresné starostlivosti o mládež (OSM). Archívne fondy sú označené skratkou OSM. Bližšie LACLAVÍKOVÁ, M. a ŠVECOVÁ, A. *Dieťa medzivojnového Slovenska. Verejná sociálna starostlivosť o deti a mládež na Slovensku a jej inštitucionálna základňa*. Praha: Leges, 2019, s. 125 a nasl. ISBN 9788075023773.

48 V zmysle § 9 vládneho nar. č. 29/1930 Zb. z. a n. oznamovacej povinnosti vo vzťahu k dôverníkovi OPM podliehalo prevzatie dieťaťa do svojej starostlivosti, jeho presťahovanie, úmrtie dieťaťa, neochota alebo aj nemožnosť sa o dieťa ďalej starať.

49 AMBRO, János. *A törvénytelen árvák és hajadon anyák védelmi kérdésének országos rendezése*. Pozsony: Nyomatott Angermayer Károlynál, 1887, s. 1-15; MELLY, Béla. *Az arvaszék hivatala a gyermekvédelem, különösen a házasságon kívül született gyermekek védelmében és a prostitúció elleni küzdelemben*. Budapest: Budapest székesfőváros háziyomdája, 1913, s. 51 a nasl.

*volí hriech, ale nechce brať zodpovednosť za škandál, za odkrytie tohto hriechu?*⁵⁰ Doba však naopak dozrela na nápravu neúnosnej sociálno-zdravotnej, resp. širšie sociálnej starostlivosti o nemanželské deti. Nešlo pritom len o deti slobodných matiek „*splodené z príležitostných sexuálnych vzťahov a kontaktov*“, pričom išlo najmä o slúžky, robotníčky, nádenničky a pod.⁵¹, ale aj o nemanželské deti splodené v konkubinátoch a v nich žijúce. A tých bolo čoraz viac.

Medzivojnová Československá republika hlásia sa k ochrane manželstva, rodiny a materstva⁵² prikrčila k zásadnejšej inštitucionalizácii verejnej starostlivosti o dieťa a v širšom ohľade aj o jeho matku. Kardinálnou otázkou, ktorá by *de iure* anticipovala spoločenské, právne aj sociálne pozdvihnutie statusu nemanželského dieťaťa, bola otázka redukcie, resp. nivelizácie sociálnej exklúzie a ostrakizácie nemanželskej matky. Voči tomuto fenoménu, prítomnému však v oboch častiach štátu, sa viackrát ohradila aj odborná právnická literatúra.

Za viaceré príspevky možno uviesť slová profesora občianskeho práva a dejín právnej filozofie na Univerzite Karlovej v Prahe Emila Svobodu: „*Hanba nemanželské matky, to byl barbarský, surový a nespravedlivý prostředek, nutiti rodiče dítěte k manželství. Surový, protože neměl slitování, neviděl zoufalství postiženého děvčete, nedbal temné řady sebevražd, zločinů na dítěti, zločinů proti klíčovému plodu, které byly podníceny úzkostí před nesmyslnou pohanou. Nespravedlivý prostředek to byl, protože měl stíhati v první řadě otce, který matku svého dítěte opustil; na muži bylo, aby manželstvím zachránil ženu a dítě od brutálního soudu společnosti. A že i dítě bylo stíháno hanbou, dítě nevinné, nevědoucí – to jest dokladem bída mravní, nad něž nedovedu si představití výmluvnějšího.*“⁵³ Hľadali sa rôzne prostriedky nápravy: v činnosti ženských spolkov, v osвете, v prednáškach lekárov a sociálnych pracovníkov. Ako sme už uviedli, mnohokrát sa tieto aktivity stretávali na Slovensku s istým nepochopením, odporom či averziou – ako novoty cudzie tradičnej slovenskej rodine. Okrem toho sa prehľbil dôležitý výskum faktorov zvyšujúcej sa nemanželskej pôrodnosti, osobitne sa zdôrazňovali indikátory ako:

- sociálne prostredie a zázemie matky;⁵⁴

50 „*Doch warum schützen wir das Familienleben eben nur vor jenen Skandalen, deren einziger Zweck die ... Und was für eine Moral ist jene, welche die Sünde gestattet, aber vor dem Skandale, vor der Ausdeckung der Sünde zurückschrickt?*“ Citované podľa MÁRKUS, D. Das Recht, s. 501.

51 SIPŐCZ, László. A törvénytelen gyermekek állásának szabályozásáról. In: *Jogtudományi közlöny*, 1901, roč. 36, s. 385.

52 Ústavní listina Československé republiky, úst. zákon č. 121/1920 Zb. Z. a n. § 126: „*Manželství, rodina a mateřství jsou pod zvláštní ochranou zákonů.*“

53 SVOBODA, Emil. Zplodění nemanželské. In: *Péče o mládež*, 1922, roč. I, s. 132.

54 Literárny opis sociálneho zázemia týchto žien podáva K. Vaculík v článku Pre cudzie viny:

- povolanie matky;⁵⁵
- nemanželský pôvod matky;
- nedostatočná zrelosť matky (aj intelektuálna).

„Žena, ktorá svojou lebo cudzou vinou pohlavne padla, je trestaná mnohonásobne. Diet'a zostane obyčajne jej, a celý svet i s vlastnou rodinou má pre ňu odsúdenie, takže jej nepozostáva ako zapadnúť do bahna a predávať svoje telo. A vnáda raz zneužitá je páľivým ohňom, zdrojom výčitiek svedomia, príčinou nákažlivých, ohavných chorôb, biedy a zahynutia. Nik pre ňu nemá súcit, dvere blaženého života sú pred ňou raz na vždy zatvorené. Kdežto jej svodca kráča si svetom veselo a svobodne, jeho poklesok mu nik nevyčíta, držia ho za čistého a čestného a zostáva mu možnosť založiť vlastnú rodinu. Aká to nespravedlivosť! Svet jednoducho myslí, že muž beztriestne smie ukojiť svoje pudy ako chce a kde chce, a taký muž sa tým ešte vie chváliť, keď vyhľadáva prostitutky alebo keď navždy poškvrnil čistotu dcéry, sestry, ženy lebo matky svojho blížneho. On môže čo chce – ona to platí svojou bytosťou, svojim životom. A keď dakedy výkrik tesknoty za lepším životom srdce padlej rozchveje, svedomie sa ohlási, choroba lebo trest dosiahne, lebo krutý útlak obchodníka s ľudským mäsom vynúti výkrik a ona by chcela povstať k novému životu, niet pre ňu miesta medzi ľuďmi, niet pre ňu pomoci. Neúprosná kliatba ju tisne naspäť do propasti. ... Na Slovensku sa dosiaľ pre tieto nešťastnice nerobilo nič. Prišli od súdov, z nemocníc, od polície a s úpenlivým plačom prosily za pomoc k novému životu. Nebolo pomoci, nebolo pre nich miesta. Musely zas ísť do toho pekla. Pán E. K. Rosol, inštruktor ministerstva sociálnej pečlivosti v Bratislave, ktorý v službe ustavične mal pred očima toľko prípadov úpadku a nešťastia, nemohol sa len bezcitne prizerať. Povzbudil podpísaného, aby sa podujal tejto nesnadnej a obetavej práce a sám ponúkol k nej svoj vplyv a svoju skúsenosť. Od tých čias sme v jeho kancelarii často celú vec prejednávali. Keď teraz oznamujeme verejnosti dosavadný priebeh, docielené výsledky, nabyté skúsenosti, chceme tým prebudíť všeobecný záujem, súci vedomie spoluzodpovednosti, a dovolať sa mravnej a hmotnej podpory všetkých dobroprajúcich ľudí a vplyvných činiteľov.“ VACULÍK, K. Pre cudzie viny. In: *Péče o mládež*, 1922, roč. I, s. 4-5.

- 55 Na stránkach časopisu *Péče o mládež* bola v r. 1936 uverejnená zaujímavá štatistika zohľadňujúca vplyv povolania na nemanželskú pôrodnosť. Zo 100 pôrodov nemanželských detí pripadlo v Československu v rokoch 1919 – 1924 celkovo 36,5 pôrodov v oblasti poľnohospodárstva; 22,6 pôrodov v oblasti priemyslu; 1,6 pôrodu v oblasti obchodu, peňažníctva a živností; 0,7 pôrodu v oblasti verejných služieb; 19,9 pôrodu pre výkon prác služok a 18,7 pôrodu na tzv. ostatné povolania. Ako autor ďalej sumarizujúco konštatuje: „Největší počet nemanželských porodů vykazují dle tohto dvě skupiny povolání: služky, u nichž na jeden porod manželský připadají necelé tři nemanželské a skupina, jež jest označena jako ‚ostatní povolání a bez povolání‘. K této skupině, jež vyazuje nemanželskou porodnost asi 6x větší než manželskou, patří převážně ženy svobodné: číšnice, švadleny, učednice, nádenice a prostitutky, t. j. element sociálně nejslabší. Skupina obyvatelstva k průmyslu příslušného vyazuje poměrně nízkou nemanželskou porodnost. Nápadná však jest vysoká nemanželská porodnost v průmyslu textilním, kde každé čtvrté dítě je nemanželské. V tomto průmyslovém odvětví bývá zaměstnáno většinou mnoho mladých a sociálně slabých, nejhůře postavených žen, což je nejpravděpodobnějším vysvětlením tohoto zjevu.“ Citované podľa J.L.Š. Nemanželské deti a povolání rodičů. In: *Péče o mládež*, 1936, roč. XV, s. 136-137. Nechamkis za najrizikovejšie skupiny potenciálnych matiek nemanželských detí podobne považoval najmä sociálne komunity služok a následne sociálne nízko príjmových robotníckoch, nádenníckoch, čašníckoch, krajčírok, učníc a prostitutok. NECHAMKIS, Josef. K otázce nemanželských dětí z nás. In: *Sociální problémy*, 1932, roč. II, s. 202.

Zaujímavý sociologický výskum publikoval v roku 1932 J. Nechamkis v časopise *Sociální problémy*. V zmysle jeho záverov najvyšší počet nemanželských detí na Slovensku (výsledky výskumu vykazovali celkovo nižšiu než celorepublikovú úroveň) pripadol na východné okresy hraničiace s Podkarpatskou Rusou. Najmenej nemanželských pôrodov zaznamenali severné okresy ako Námestovo, Trstená, Liptovský Mikuláš a Ružomberok. Autor upozornil aj na vysokú úmrtnosť nemanželských detí: „*Již při těhotenství je život nemanželského plodu více ohrožen, poněvadž matka zůstává obyčejně ve svém povolání až do porodu. Bývají proto také u svobodných matek potraty častější než u vdaných.*“⁵⁶ Medzi dôvody zvyšujúceho sa rizika úmrtnosti nemanželských detí tiež zaradil: nižšiu životaschopnosť dieťaťa z dôvodu jeho fyzickej slabosti; predčasné pôrody; nedostatok domácej starostlivosti a ošetrovania; umelú a nedostatočnú výživu, častejšie ochorenia na nákazlivé choroby⁵⁷ a i.

Cieľom humanizačných snáh a odbornej kritiky súdobého stavu bolo na jednej strane znižovanie počtu nemanželských pôrodov, ale aj zabezpečenie potrebnej sociálno-zdravotnej starostlivosti o už narodené nemanželské deti.

Prebudovanie systému starostlivosti o nemanželské deti na Slovensku a jej zlepšenie sa stalo jednou zo zásadných úloh Inštruktorátu sociálnej pečlivosti o mládež Ministerstva sociálnej pečlivosti v Bratislave. Prvý inštruktor sociálnej pečlivosti Karol Emanuel Rosol po zmapovaní sociálnej situácie na Slovensku ihneď po svojom nástupe v auguste 1919 vyzval na uskutočnenie sčítania nemanželských detí na Slovensku s cieľom hľadania možností zlepšenia sociálnej starostlivosti o ne. Podľa prvého sčítania uskutočneného v roku 1922 bolo na Slovensku celkovo 35 423 nemanželských detí (vo veku od 0 – 15 rokov), z toho na jednotlivé župy pripadalo:

1. Abov-turnianska župa: 842 detí,
2. Bratislavská župa: 3 895 detí,
3. Gemersko-malohontská župa: 2 509 detí,
4. Hontianska župa: 1 423 detí,
5. Komárňanská župa: 2 979 detí,
6. Liptovská župa: 673 detí,
7. Nitrianska župa: 2 336 detí,
8. Novohradská župa: 1 464 detí,
9. Oravská župa: 743 detí,
10. Spišská župa: 2 483 detí,
11. Šarišská župa: 2 451 detí,
12. Tekovská župa: 1 922 detí,

⁵⁶ NECHAMKIS, J. K otázce, s. 202.

⁵⁷ NECHAMKIS, J. K otázce, s. 201-202.

13. Trenčianska župa: 4 904 detí,
14. Turčianska župa: 492 detí,
15. Zemplínska župa: 4 243 detí,
16. Zvolenská župa: 1 864 detí.⁵⁸

Vo fonde SNA Inštruktorátu sociálnej pečlivosti o mládež Ministerstva sociálnej pečlivosti v Bratislave (fond IMSP) a vo fonde Zemského ústredia pečlivosti o mládež (fond ZÚPoM) sa zachovali sčítacie hárky nemanželských detí zasielané z miestnej úrovne (cestou notárskych úradov⁵⁹) s presným uvedením nemanželského dieťaťa a osoby, ktorá sa oň starala (v prevažnej väčšine išlo o nemanželské matky), cyklicky sa opakujúce v jednotlivých rokoch. Evidencie nemanželských detí na Slovensku sa zlepšila po etablovaní okresnej úrovne starostlivosti o deti a mládež v 30. rokoch 20. storočia, keď OPM/OSM povinne evidovali, dozorovali a aj centrálné (pre Zemské ústredie starostlivosti o mládež v Bratislave) hlásili stav nemanželských detí vo svojom obvode.⁶⁰ Pokiaľ sa prax preniesla na okresnú úroveň, viaceré prípady riešil sám inštruktor sociálnej pečlivosti K. E. Rosol priamo intervenovaním u úradov, koncipovaním žiadostí či inou sociálno-právnou pomocou.

Napríklad z roku 1922 pochádza z činnosti kancelárie inštruktora K. E. Rosola spis F.H. vo veci vymáhania alimentov od nemanželského otca, reprezentatív-

58 ROSOL, Karol Emanuel. Provedme sčítání dětí nemanželských. In: *Péče o mládež*, 1922, roč. I, s. 72. Koncept listu sa nachádza aj v SNA, f. IMSP, k. 91, č. j. 30.

59 Táto prax sa preniesla aj do novej právnej úpravy. V zmysle § 1 vládneho nar. č. 40/1932 Zb. z. a n. bol obecný (obvodný) notár alebo mestský notársky úrad povinný poručníckemu (opatrovníckemu) súdu/úradu oznámiť pre účely ustanovenia poručníka (opatrovníka) každé narodenie nemanželského dieťaťa, ale aj uzavretie manželstva nemanželskou matkou. Štátny matrikár bol povinný v prvých siedmich dňoch každého kalendárneho mesiaca zaslať výkaz nemanželských pôrodov za uplynulý mesiac poručenskému súdu, v mestách sa narodenie nemanželského dieťaťa ihneď oznamovalo mestskému notárskemu úradu. Notár aj bez výzvy poručenského súdu uskutočnil výsluch nemanželskej matky o tom, kto je nemanželským otcom a či je schopný dieťa vyživovať. Ak sa nemanželský otec nachádzal v obci, notár vypočul aj jeho, či otcovstvo uznáva, alebo popiera, a tiež o tom ako sa bude o dieťa starať. Spísal o tom protokol, ktorý s prípadným návrhom na dohodu o platení výživného alebo s návrhom poručníka na splnomocnenie k žalobe zaslal poručenskému súdu.

60 Ešte v roku 1930 hlásil inštruktor V. Suchý: „*Poručenské úrady I. stolice si sťažovali, že matrikárske úrady neplnia povinnosť, ... a nezasielajú upovedomenia o narodení nemanželských detí a tým znemožňujú vedenie riadnej evidencie a v tom smere bol požiadaný zemský úrad v Bratislave o príslušné opatrenie.*“ In: SNA, f. IMSP, k. 1. V nasledovných 30. rokoch sa situácia základnej evidencie výrazne zlepšila a túto povinnosť prezvala sieť spolkov OPM/OSM. Podľa výročnej správy OPM Bratislava za rok 1933 viedli v jej evidencii 1990 detí ochrany hodných, z toho 1560 bolo manželských a 430 nemanželských detí. Za rok 1935 OPM Bratislava viedla v agende verejného poručníka 1013 detí, z toho 438 nemanželských detí, v priebehu tohto roka pribudlo 411 detí, z toho 132 nemanželských. In: SNA, f. ZÚPoM, k. 8.

ne približujúci situáciu mnohých nemanželských matiek: „Dostavila sa do našej kanceláre F.H., 25 rokov stará služka, nemajetná, príslušná do obce Dobrkovice, okres Uherský Brod, ktorá udáva: Prijela jsem v noci ze dne 6. a 7. listopadu 1921 do Bratislavy hledati si službu, neboť opustila jsem místo služby u p. Křečkové, učitelky v Pohořelicích. Poněvadž dle předpisu nesměla jsem na nádraží zůstat, chtěla jsem na ulici vyčkávatí rána, abych se pohlédnouti mohla po nové službě. Na ulici potkal mě nadporučík četnictva Bohumil B., přidělený nyní službou četnické úctárně v Turč. Sv. Martině a nabídl mi, že mi opatří nocleh, protože na ulici nesmím zůstat. Domnívala jsem se, že je ženatý a přijala jsem proto jeho pohostinství. Odvedl mě však do kasáren a tam přes můj odpor mne znásilnil. Z této soulože narodilo se mi dne 4. srpna 1922 děvčátko, jménem Jozefa Marie. Po porodu rozbolavel se mi prs a dodnes jsem nucena býti s dítětem v ochraně čsl. státní lékařské poradny pro matky a kojence v Bratislavě, v Lafranconi. Žádala jsem pana nadporučíka, aby mi přispěl na výchovu dítěte, poněvadž přišla jsem o službu v Bratislavě a dlouhou nemocí jsem se úplně vyčerpala z finančních prostředků. Pan nadporučík mě z počátku sliboval, že narodí-li se chlapec, vezme si ho k sobě. Nenalézajíc nikde ve svém příkoří ochrany, prosím, aby úřad sám postaral se o přinucení pana nadporučíka, aby mi pravidelně podporu na dítě poskytoval. ... Poněvadž žadatelka je příslušná na Moravu, aby Česká zemská komise pro péči o mládež v Brně případu tohto se ujala a prostřednictvím příslušných úřadů donutila pana nadporučíka B. k placení alimentů.“⁶¹

I z tohto ilustratívneho archívneho príkladu z 20. rokov vidíme, že neúnosná sociálna situácia tejto kategórie detí bola slovenskou realitou a zostala ňou aj v 30. rokoch, keď nachádzame v odbornej tlači nasledovné kritické slová: „Životné osudy nemanželských detí, ktoré nie sú pod opaterou a ochranou štátnych detských útulkov, sú mnoho ráz bolestné a poľutovaniahodné. Vidíme ich často odkázaných na milosť a nemilosť jednotlivcov, ktorí od útlej mladosti využívajú ich sily a nivočia tak ich zdravie telesné i duševné. Sú to úbohí vydedenci života, čo nepoznali teplo rodinného krbu, kúzlo materinskej lásky, silu, úprimného láskavého slova, ktoré hojí rany a bolesti. Vidíme ich často potľkať sa ulicami a prosiacich pokorne o štipku skúpeho ľudského súcitu. Ide tu o niekoľko tisíc detí, ktoré nemajú rodinnej pečlivosti a domova, trpia podvýživou i mravne, a jestli ich neskosí metla biedy už v mladosti, stávajú sa pre svoju fyzickú i duševnú zanedbanosť menejcennými členmi národa a nemôžu obstáť v dnešných ťažkých dobách v zápase o svoje existencie. Z ich radov rastie onen proletariát

61 SNA, f. IMSP, k. 9, č. j. 30. Podobný prípad je z roku 1921, keď inštruktor v spolupráci s Československým Červeným krížom riešili prípad nemanželskej matky, pochádzajúcej z Podkarpatskej Rusi, ktorú opustil nemanželský otec, pričom jej odcudzil všetok majetok. Umiestnili ju spolu s dieťaťom do Štátneho detského domova v Rimavskej Sobote. In: SNA, f. IMSP, k. 2.

*v najhlbšom slova smysle, ako veční robotníci, donucovaní osudom žobrať i o prácu, špatne platení, otrhaní a otupelí, naplňují věznice a nemocnice, lebo u nich šarapatia najviac choroby sociálne. Koľko z týchto ľudí môže byť zachránených, keby sa im dostalo riadnej rodinnej pečlivosti, koľko talentov a nadaných mozgov príde na zmar, koľko nešťastia spôsobí nedostatok materskej ochrany a úsmevu. Sploditelia nemanželských detí zpravidla ukazujú, jak majú veľmi málo smyslu pre povinnosť.*⁶²

Deti hrajúce sa na periférii mesta (Brno, nedatované)

Zdroj: Archív mesta Brna (AMB) fond U5 Sbirka fotografií část Čoupek Z4 64 4 Zvonařka

To, čo sa zmenilo, bolo postupné etablovanie sa nového systému sociálnej starostlivosti v sieti už spomenutých spolkov OPM/OSM a postupná zmena myslenia v istej časti slovenskej spoločnosti, a to aj pod vplyvom prichádzajúcej českej inteligencie po roku 1918. Odborná verejnosť (ktorú veľmi výrazne formoval pre celú Československú republiku a starostlivosť o dieťa od roku 1922 odborný časopis *Péče o mládež* pod redaktorským vedením brnenského profesora trestného práva J. Kallaba⁶³) teda na viacerých fórach unisono vyjad-

62 MRÁZ, J. Zákonná opatera, s. 277.

63 Časopis sa stal po dobudovaní siete krajinských ústredí starostlivosti o dieťa (cca od 30. ro-

rovala svoju nespokojnosť s uvedenými negatívnymi dôsledkami bežnej reality spoločensky nižšie postavených skupín, vrátane nemanželských detí, z ktorých sa generovali len ďalšie sociálne problémy. Netreba zabudnúť a rozhodne treba oceniť aj fungovanie štátnych detských domovov (Košice, Rimavská Sobota), štátny sirotinec v Slovenskej Ľupči, viaceré štátne ústavy pre hendikepované deti, ktoré aspoň zo základnej sociálno-právnej a sociálno-zdravotnej strany sávali pomerne veľké percento nemanželských detí.⁶⁴

Záver

Československá prvorepubliková právna prax sa napriek intenzívnej modernizačnej vlne v zákonodarnej činnosti väčšinou pridržala konzervatívneho stanoviska zníženého právneho statusu nemanželského dieťaťa.⁶⁵ Dotknuté stanovisko bolo ale čoraz viac narušané a prehodnocované. Veľkým posunom bolo kreovanie sociálno-právneho a sociálno-zdravotného záujmu o nemanželské dieťa, ktorý sa prezentoval aj ako celospoločenský záujem. Predostretie detskej otázky ako novej sociálnej otázky sa dostáva na program „novej doby“ popri upozorňovaní na poddimenzovaný, ekonomický a sociálny status nemanželských detí. V oblasti súkromného práva sa právny apel viazal najmä na sústavne opomínanú alebo obchádzanú povinnosť otca alimentovať dieťa, na čo poukázal už kedysi Dr. D. Márkus, kráľovský súdny radca a pracovník uhorského ministerstva spravodlivosti: *„Zodpovednosť otca sa viaže na prirodzený zákon a na požiadavky elementárnej morálky. Otec musí zobrať zodpovednosť za dieťa počas celého jeho života ... aby ho nenechal napospas každodenným nástrahám života ... ak otca oslobodíme od tejto povinnosti ... spôsobujeme dieťaťu vedome jeho biedny a neľudský osud, zväčšíme prejavy hladu, degenerácie a nebezpečenstiev v spoločnosti.“*⁶⁶

Všetky apely, stanoviská, správy, hodnotiace štúdie právnej a sociálno-právnej povahy sa stali dôležitými prvkami verejnej diskusie v duchu nových, hu-

kov) aj oficiálnym periodikom Zväzu československej péče o mládež, ktorý združoval všetkých verejných aj súkromných poskytovateľov starostlivosti o deti a mládež a ich centrály (na Slovensku ZÚPoM).

64 Stav detí v starostlivosti Štátneho detského domova v Rimavskej Sobote na začiatku 20. rokov 20. storočia možno doložiť nasledovnou správou: *„V době od 1. ledna 1921 do 31. prosince 1923 bylo přijato v našem domově 818 kojenců. ... U kojenců jsou to ve veliké většině nemanželské děti, které samy matky přinesou do ústavu se žádostí o přijetí.“* In FRANTÁL, Josef. Dosavadní a budoucí § 11b a § 25 prováděcích předpisů k zák. čl. VIII z r. 1901. In: *Péče o mládež*, 1924, roč. III, s. 228.

65 Aj kodifikačné návrhy československého občianskeho zákonníka z 30. rokov 20. storočia zachovávali delenie detí s ohľadom na ich manželský alebo nemanželský pôvod.

66 *„Za otcovu zodpovednosť hovorí právo, svedomie, spravodlivosť, ľudský cit, mravnosť, proti jeho zodpovednosti frivolný cynizmus.“* Citované podľa MÁRKUS, D. Das Recht, s. 505.

manizujúcich zmien nastupujúceho 20. storočia. Z hľadiska práva sa zásadnými stali:

- otázka zabezpečenia vymáhateľnosti výživného voči otcovi limitovaná jeho majetkovými pomermi, ktorá sa mala posilniť viacerými právnymi prostriedkami s vyššou ingerenciou štátu;
- budovanie právnej a sociálno-právnej ochrany nemanželského dieťaťa a jeho najlepšieho záujmu;
- zohľadňovanie záverov vedy (medicíny, biochémie) pre konanie o určení otcovstva.

Nerealizovanou, ale inšpiratívnou pre ďalší právny vývoj sa stala požiadavka rovnocenného dedičského nároku nemanželského dieťaťa voči otcovi, vedúca k odstráneniu jeho nerovnoprávneho postavenia s ohľadom na jeho nemanželský pôvod.

Druhou výzvou, ktorá na svoje doriešenie v budúcnosti iba čakala, bolo riešenie sociálno-právneho statusu nemanželských matiek a ich zodpovedajúceho hmotného a sociálneho zabezpečenia. Čiastočne pre nemanželské matky, ktoré boli poistenkami v zmysle zákona č. 221/1924 Zb. Z. a n. o poistení zamestnancov pre prípad choroby, invalidity a staroby v znení neskorších predpisov, im bola uvedeným zákonom poskytnutá:

- 1) bezplatná pomoc pôrodnej asistentky pri pôrode, prípadne lekárska pomoc, namiesto pomoci asistentky/lekára bola možná finančná kompenzácia;
- 2) nemocenská dávka, určená na dobu šiestich týždňov pred a šesť týždňov po pôrode;
- 3) príspevok za dojčenie (patriaci matkám, ktoré si dieťa samy dojčili) vo forme nemocenskej dávky, rovnajúci sa polovici nemocenského do uplynutia dvanásteho týždňa po pôrode.

Záverom môžeme predložiť nasledovnú sumarizáciu: reálne spoločenské a v štúdií osobitne sledované právne postavenie nemanželského dieťaťa na Slovensku v prvorepublikových podmienkach odrážalo a podržalo stáročiami presadzovaných a tradovaných právnu nerovnosť vo vzťahu k manželským deťom. Len manželské dieťa si mohlo nárokovať postavenie legitímneho potomka a teda aj neopomenuteľného dediča prvej dedičskej skupiny. V osobno-právnom statuse sa nemanželské dieťa sústavne stretávalo nielen s právnym, ale aj so spoločenským dištancom, keďže nemalo právny nárok na rovnoprávne osobno-právne (strata cti), majetkové a dedičské nároky voči otcovi a jeho príbuzným. Navyše, identita nemanželského otca mnohokrát zostávala utajená alebo matkou nepriznaná, čo dieťa aj ju uvrhlo do ešte náročnejšej situácie, napr. z materiálnej aj duševnej stránky.

Systém chudobinskej starostlivosti⁶⁷ a štátna (nálezenecká starostlivosť) boli v období prvej ČSR doplnené na Slovensku o spolkový model sociálnej starostlivosti v podobe OPM/OSM konajúce cez svoju sieť dôverníkov. Ich kľúčová pozícia zahrnula nielen vyhľadávanie a dozor nad nemanželskými deťmi, ale aj vedenie celej administratívnej agendy vo vzťahu k nim: viedli register nemanželských detí⁶⁸, tiež evidenciu žalôb, pokonávok a exekúcií na výživné, ktoré mal platiť nemanželský otec. V právnej a aj v sociálno-právnej praxi prvej ČSR môžeme pozorovať zintenzívnenie diskusie o právnom postavení nemanželského dieťaťa, o zabezpečení jeho výživy a istého sociálneho štandardu, o riešení degradovaného statusu a pozície nemanželskej matky a pod.

Skutočná zmena, ktorá sa však v sledovanom období už črtala zo silnejúcej spoločenskej diskusie, bola uskutočnená až ľudovodemokratickým zákonodarcom v Ústave z 9. mája 1948 v ustanovení § 10: „*Pôvod dieťaťa nesmie byť jeho právom na újmu.*“

Zoznam použitých prameňov a literatúry / List of references and literature

Primárne zdroje / Primary sources

Edície prameňov a publikované pramene / Source editions and Published editions

FRIEDBERG, Aemilius. *Corpus iuris canonici*. Pars secunda. Decretalium collectionepp.Graz: Akademische Druck- U. Verlagsanstalt, 1959.

Úradná zbierka rozhodnutí Najvyššieho súdu Československej republiky vo veciach občianskych z právnej oblasti Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Vol. V. Rozhodnutia z r. 1933. Bratislava, 1934.

67 K chudobinskej starostlivosti v dualizme pozri DUDEKOVÁ, Gabriela. Centralizácia a represia verus modernizácia. Vplyv neoabsolutizmu na organizáciu verejnej zdravotnej a sociálnej starostlivosti v Uhorsku. In: KOVÁČ, Dušan, KOWALSKÁ, Eva a ŠOLTÉS, Peter a kol. *Spoločnosť na Slovensku v dlhom 19. storočí*. Bratislava: VEDA, 2015, s. 209-210. ISBN 9788022414784.

68 Sumarizačné správy o súvahách počtov nemanželských detí v obvode každej OPM podávajú jednotlivé výročné správy o činnosti OPM, uložené obvykle v jednotlivých fondoch OPM/OSM v sieti archívov SR.

Sekundárne zdroje / Secondary sources

Monografie a zborníky ako celok / Monographs

- ALMÁSI, Anton. *Ungarisches Privatrecht*. I. Band. Berlin und Leipzig: Vereinigung wissenschaftlicher Verleger, 1922.
- AMBRO, János. *A törvénytelen árvák és hajadon anyák védelmi kérdésének országos rendezése*. Pozsony: Nyomatott Angermayer Károlynál, 1887, pp. 1-15.
- BOTÍKOVÁ, Marta – ŠVECOVÁ, Soňa a Kornélia JAKUBÍKOVÁ. *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1997. ISBN 8022404616.
- COING, Helmut. *Europäisches Privatrecht*. Band II. 19. Jahrhundert. München: C.H. Beck'schen Verlagsbuchhandlung, 1989. ISBN 3406306888.
- DUDEKOVÁ KOVAČOVÁ, Gabriela. *Človek vo vojne. Stratégie prežitia a sociálne dôsledky prvej svetovej vojny*. Bratislava: VEDA, 2019. ISBN 9788022417860.
- FAJNOR, Vladimír a Adolf ZÁTURECKÝ. *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi so zreteľom aj na banské právo a na právne predpisy o pozemkovej reforme (s príslušnými časťami návrhu čl. všeobecného zákonníka občianskeho, zhotoveného superrevíziou komisiou)*. II. prepracované vydanie. Bratislava: Nákladom Právnickej Jednoty na Slovensku, 1935.
- FRANK, Ignatius. *Principia iuris civilis hungarici*, Tomus I., Pestini, 1829.
- JUNG, Joannes. *Darstellung des ungarischen Privat-Rechtepp*. I. Buch. Wien: bey B. Ph. Bauer, 1818.
- KELEMEN, Emericus. *Institutiones iuris hungarici privati*. Liber I. Budae: Typis regiae scientiarum univer. hungaricae, 1818.
- KERN, Theodor. *Gesetzliches Erbrecht in Ungarn*. Wien: Alfred Hölder, K. u K.Hof- und Universitäts-Buchhändler, 1897.
- KOLOSVÁRY, Bálint. *A magyar magánjog tankönyve*. II. Vol. Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1911.
- LACLAVÍKOVÁ, Miriam a Adriana ŠVECOVÁ. *Pramene práva na území Slovenska. II. Vol. (1790 – 1918)*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2012. ISBN 978-80-8082-506-5.
- LACLAVÍKOVÁ, Miriam a Adriana ŠVECOVÁ. *Dieťa medzivojnového Slovenska. Verejná sociálna starostlivosť o deti a mládež na Slovensku a jej inštitucionálna základňa*. Praha: Leges, 2019. ISBN 9788075023773.
- LANCZOVÁ, Ingrid. *Dejiny právnej úpravy rozvodov na území Slovenska*. Praha: Leges, 2018. ISBN 9788075023070.
- LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Reprint. Bratislava: Iura edition, 2002. ISBN 8089047483.
- LUBY, Štefan. *Základy všeobecného súkromného práva*. Reprint. Bratislava: Heuréka, 2002. ISBN 8089122000.
- MELLY, Béla. *Az arvaszék hivatása a gyermekvédelem, különösen a házasságon kívül született gyermeknek védelmében és a prostitúció elleni küzdelemben*. Budapest: Budapest székesfőváros házinyomdája, 1913.
- PAP, Tibor. *Vetragelemente im ungarischen sekularisierten Eherecht*. In: CZIZMADIA, Andor and Kálmán KOVÁCS, eds. *Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa*. Budapest: Akadémiai kiadó, 1970, pp. 431-438.
- SZLEMENICS, Paul. *Elementa iuris hungarici iudicarii civilipp*. Tomus I. Posonii: Typis Caroli PP.Snischek, 1829.
- ŠPROCHA, Branislav a Pavol TIŠLIAR. *Transformácia plodnosti na Slovensku v 20. a na začiatku 21. storočia*. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z. v spolupráci s Centrom

pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska, FiF UK v Bratislave, 2016. ISBN 788089881024.

ŠPROCHA, Branislava Pavol TIŠLIAR. *Údaje o prirodzenej mene obyvateľstva Slovenska publikované v Pohyboch obyvateľstva Československa v rokoch 1919 – 1937 (analyticko-metodická príručka)*. Bratislava: Infostat, 2009. ISBN 9788089398096.

ZEHNTBAUER, Richard. *Einführung in die neuere Geschichte des ungarischen Privatrechtepp*. Freiburg: Universitäts-Buchhandlung, 1916.

ZLINSZKY, Imre. *A magyar magánjog mai érvényében különös tekintettel a gyakorlat igényeire*. Budapest: Franklin Társulat, 1880.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách / Articles in Journals, Chapters in Monographs

BARDIÓ, Ferencz. A törvénytelen gyermekek jogviszonyai. In: *Jogtudományi közlöny*, 1900, Vol. 36, pp. 352.

DUDEKOVÁ, Gabriela. Centralizácia a represia verzus modernizácia. Vplyv neoabsolutizmu na organizáciu verejnej zdravotnej a sociálnej starostlivosti v Uhorsku. In: KOVÁČ, Dušan, KOWALSKÁ, Eva, ŠOLTÉS, Peter a kol. *Spoločnosť na Slovensku v dlhom 19. storočí*. Bratislava: VEDA, 2015, pp. 183-219. ISBN 9788022414784.

DUDEKOVÁ KOVAČOVÁ, Gabriela. Úskalia reformy starostlivosti o siroty a „opustené deti“ v Uhorsku na prelome 19. – 20. storočia. In: KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid, MANNOVÁ, Elena a kol., eds. *„Zabrániť bahnu morálneho rozkladu.“ Starostlivosť o osirelé deti v Uhorsku/na Slovensku do roku 1945*. Bratislava: VEDA vydavateľstvo SAV; Historický ústav SAV, 2020. ISBN 9788022418584.

FRANTÁL, Josef. Dosavadní a budoucí § 11b a § 25 prováděcích předpisů k zák. čl. VIII z r. 1901. In: *Péče o mládež*, 1924, Vol. III, pp. 227-229.

J.L.Š. Nemanželské děti a povolání rodičů. In: *Péče o mládež*, 1936, Vol. XV, pp. 136-137.

KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. Ústavná starostlivosť o osirelé deti v prvej polovici 19. storočia. In: KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid, MANNOVÁ, Elena a kol. *„Zabrániť bahnu morálneho rozkladu.“ Starostlivosť o osirelé deti v Uhorsku/na Slovensku do roku 1945*. Bratislava: VEDA vydavateľstvo SAV; Historický ústav SAV, 2020, pp. 149-168. ISBN 9788022418584.

MÁRKUS, Dezső. Das Recht des unehelichen Kindes. In: *Zeitschrift für ungarisches öffentliches und Privatrecht*, 1898, Vol. IV, pp. 260-293.

MRÁZ, Ján. Zákonná opatera o nemanželské deti na Slovensku a Podkarpatské Rusi. In: *Péče o mládež, Měsíčník pro veřejnou i soukromou péči o mládež*, 1936, Vol. XV, pp. 277-278.

NECHAMKIS, Josef. K otázce nemanželských dětí z nápp. In: *Sociální problémy*, 1932, Vol. II, pp. 192-207.

ROSOL, Karol Emanuel. Proved'me sčítaní dětí nemanželských. In: *Péče o mládež*, 1922, Vol. I, pp. 72.

SALNER, Peter. Postavenie slobodnej matky v dedinskom spoločenstve v prvej polovici 20. storočia. In: *Národopisné informácie*, 1984, No. 3, pp. 82-86.

SIPŐCZ, László. A törvénytelen gyermekek állásának szabályozásáról. In: *Jogtudományi közlöny*, 1901, Vol. 36, pp. 385-386.

VACULÍK, K. Pre cudzie viny. In: *Péče o mládež*, 1922, Vol. I, pp. 4-6.

VELLISZ, Vilmop. A törvénytelen gyermekek joga a magyar polgári törvénykönyv tervezete szerint. In: *Jogtudományi közlöny*. Budapest, 1901, Vol. 36, pp. 209-210.

O autorkách / About the authors

doc. JUDr. PhDr. Adriana Švecová, PhD.

Katedra dejín práva, Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

Kollárova 545/10, 917 01 Trnava

Slovenská republika

e-mail: adriana.svecova@truni.sk

<https://orcid.org/0000-0002-8502-1139>

doc. JUDr. Miriam Laclavíková, PhD.

Katedra dejín práva, Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

Kollárova 545/10, 917 01 Trnava

Slovenská republika

e-mail: miriam.laclavikova@truni.sk

<https://orcid.org/0000-0002-8984-0529>